

**RIVOJLANGAN XORIJIY DAVLATLARDA IQTISODIY NIZOLAR BO'YICHA
ADVOKAT ISHTIROKINING QIYOSIY TAHLILI
(AQSh, Yevropa va Osiyo mamlakatlari misolida)**

Normamat Ramazonovich Mallayev

Termiz davlat universiteti Yuridik fanlar nomzodi, dotsent. 0009-0000-6331-1576

G'ulomova Zuhra Shahobiddin qizi

Termiz davlat universiteti Advokatlik faoliyati mutaxassisligi 1-kurs tinglovchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18866350>

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivojlangan xorijiy davlatlarda iqtisodiy nizolarni hal etishda advokatning protsessual maqomi, vakolatlari va amaliy roli qiyosiy-huquqiy tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida anglo-sakson huquq tizimiga mansub AQSh va Buyuk Britaniya, kontinental huquq tizimiga mansub Germaniya va Fransiya, shuningdek Osiyo mintaqasidagi Yaponiya hamda Singapur tajribasi o'rganiladi.

Tahlil natijasida advokatning zamonaviy iqtisodiy sudlovdagi roli oddiy protsessual vakillikdan nizolarni boshqarish (dispute management), strategik rejalashtirish va sudgacha kelishuvlarni tashkil etish darajasiga evolyutsiya qilgani aniqlanadi. Shuningdek, mazkur davlatlar tajribasi asosida O'zbekiston milliy qonunchiligini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy nizolar, advokat, protsessual maqom, tortishuvchanlik tamoyili, discovery, majburiy advokatlik, sud xarajatlari, pre-action protocol, mediatsiya, arbitraj, raqamlashtirish.

Asosiy qism

Rivojlangan xorijiy davlatlarda iqtisodiy nizolarni hal etish tizimi advokatning protsessual maqomi va faolligi bilan chambarchas bog'liqdir. Turli huquq tizimlarida advokatning roli va vakolatlari o'ziga xos shakllangan bo'lsa-da, ularning barchasida advokat zamonaviy iqtisodiy sudlovning muhim institutsional subyekti sifatida namoyon bo'ladi.

Anglo-sakson huquq tizimiga mansub AQSh tajribasida tortishuvchanlik (adversarial) tamoyili ustuvor hisoblanadi. Mazkur modelda sud jarayoni taraflar o'rtasidagi huquqiy bahs orqali haqiqatni aniqlashga qaratilgan bo'lib, sudya asosan protsessual qoidalarga rioya etilishini nazorat qiladi. Iqtisodiy nizolarda advokatning vakolatlari ayniqsa keng bo'lib, Federal Rules of Civil Procedure asosida "discovery" bosqichida dalillarni sudgacha ochish mexanizmi qo'llanadi.

Advokatlar guvohlarni suddan tashqari tartibda so'roq qilish, katta hajmdagi korporativ hujjatlarni talab qilish va elektron dalillarni tahlil etish huquqiga ega. Bu esa advokatni nafaqat himoyachi, balki ma'lum ma'noda xususiy tergovchi va strateg sifatida shakllantiradi.

Shuningdek, muvaffaqiyat badali (contingency fee) instituti advokatni ish natijasidan moliyaviy manfaatdor subyektga aylantiradi, natijada iqtisodiy nizolarning aksariyati sudga yetib bormasdan, advokatlar o'rtasidagi muzokaralar orqali hal etiladi.

Buyuk Britaniya huquq tizimida ham tortishuvchanlik tamoyili ustuvor bo'lsa-da, sudgacha nizolarni tartibga solishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu yerda tarixiy ravishda solicitors va barristers o'rtasida kasbiy bo'linish mavjud bo'lib, birinchisi ishni tayyorlaydi va mijoz bilan ishlaydi, ikkinchisi esa sudda og'zaki tortishuvni olib boradi. Tijorat nizolarida pre-action protocol instituti muhim o'rin tutadi, ya'ni da'vo kiritishdan oldin taraflar nizoni muzokara yo'li bilan hal etishga urinishlari shart.

Bundan tashqari, “yutqazgan to‘laydi” tamoyili advokatlik xarajatlarini undirishda qat’iy qo‘llanadi. Ushbu mexanizm advokatlarni asossiz da’volardan tiyadi hamda iqtisodiy nizolarda protsessual intizomni mustahkamlaydi.

Kontinental huquq tizimiga mansub Germaniya tajribasida sudyaning faolligi yuqori bo‘lib, advokat sud bilan hamkorlikda ishlaydi. Zivilprozessordnung normalariga ko‘ra, yuqori instansiyalarda advokat ishtiroki majburiy hisoblanadi (Anwaltszwang). Bu professional vakillikni ta’minlab, sud jarayonining sifatini oshiradi.

Shuningdek, Rechtsanwaltsvergütungsgesetz asosida advokatlik gonorari qonun bilan belgilangan tariflar asosida hisoblanadi. Nemis modelining o‘ziga xos jihati shundaki, sudya advokatga protsessual kamchiliklar yuzasidan ko‘rsatma berishi mumkin, bu esa haqiqatni aniqlashga qaratilgan hamkorlik modelini shakllantiradi.

Fransiya da iqtisodiy nizolar Tribunal de commerce tomonidan ko‘rib chiqiladi. Mazkur sudlarda sudyalar professional yurist emas, balki tadbirkorlar orasidan saylanadi. Shu bois advokatning roli yanada ortadi: u bir tomondan murakkab huquqiy normalarni izohlovchi, ikkinchi tomondan esa protsessual qoidalarga rioya etilishini ta’minlovchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Fransiyada advokatlar faoliyatida raqamlashtirish jarayoni ham rivojlangan bo‘lib, Réseau Privé Virtuel des Avocats tizimi orqali protsessual hujjatlar elektron shaklda almashiladi.

Osiyo mintaqasida iqtisodiy nizolarni hal etish jarayoni mahalliy an’analar va G‘arb huquqiy mexanizmlarining uyg‘unlashuvi asosida shakllangan. Yaponiya da sudga murojaat qilish ko‘pincha oxirgi chora sifatida qoraladi.

Advokatlar (bengoshi) asosan nizolarni sudgacha kelishuv orqali hal qilishga intiladi.

Jamiyatda konsensus va ijtimoiy munosabatlarni saqlab qolish muhim ahamiyat kasb etadi, shu sababli mediatsiya va muzokaralar ustuvor vosita hisoblanadi.

Singapur esa Osiyoning yetakchi xalqaro tijorat va arbitraj markaziga aylangan. Singapore International Commercial Court hamda Singapore International Arbitration Centre faoliyati xalqaro standartlarga asoslangan bo‘lib, bu yerda Common Law tamoyillari Osiyo diplomatik madaniyati bilan uyg‘unlashgan.

Advokatlar yuqori professional darajada ishlaydi va ayrim toifadagi ishlar bo‘yicha xorijiy advokatlar ishtirokiga ham ruxsat beriladi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, anglo-sakson tizimida advokat sud jarayonining yetakchi subyekt sifatida namoyon bo‘lsa, kontinental tizimda u sudya bilan hamkorlik qiluvchi professional vakil sifatida faoliyat yuritadi. Osiyo mamlakatlarida esa advokat ko‘proq mediator va strateg sifatida e’tirof etiladi. Barcha tizimlarda advokatning roli an’anaviy protsessual vakillikdan kengroq mazmun kasb etib, nizolarni boshqarish, muzokaralar olib borish va iqtisodiy risklarni baholash darajasiga ko‘tarilgan.

Xulosa

Rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasi iqtisodiy nizolarni samarali hal etishda advokatning o‘rni beqiyos ekanini ko‘rsatadi. Zamonaviy sharoitda advokat faqat sud majlisida nutq so‘zlovchi vakil emas, balki nizoni strategik boshqaruvchi, sudgacha kelishuvlarni tashkil etuvchi, iqtisodiy xavflarni tahlil qiluvchi va raqamli muhitda ishlay oladigan yuqori malakali mutaxassisdir.

Shu bois iqtisodiy sudlov samaradorligini oshirish advokatlik institutini mustahkamlash, uning protsessual mustaqilligini kengaytirish va kasbiy ixtisoslashuvini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Federal Rules of Civil Procedure. United States Courts, 1938 (amaldagi tahriri bilan).
2. Civil Procedure Rules. United Kingdom, 1998 (amaldagi tahriri bilan).
3. Zivilprozessordnung (ZPO). Germaniya Fuqarolik protsessual kodeksi.
4. Rechtsanwaltsvergütungsgesetz (RVG). Germaniya Advokatlar gonorari to'g'risidagi qonuni.
5. Code de procédure civile. Fransiya Fuqarolik protsessual kodeksi.
6. Tribunal de commerce faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar.
7. Réseau Privé Virtuel des Avocats – Fransiya advokatlar elektron tizimi.
8. Code of Civil Procedure of Japan. Yaponiya Fuqarolik protsessual qonunchiligi.
9. Singapore International Commercial Court (SICC) reglamentlari va protsessual qoidalari.
10. Singapore International Arbitration Centre (SIAC) Arbitration Rules.
11. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective. Milan, 1978.
12. Hazard G. C., Taruffo M. American Civil Procedure: An Introduction. Yale University Press, 1993.
13. Jolowicz J. A. On Civil Procedure. Cambridge University Press, 2000.
14. Zweigert K., Kötz H. An Introduction to Comparative Law. Oxford University Press, 1998.
15. Andrews N. The Three Paths of Justice: Court Proceedings, Arbitration and Mediation in England. Springer, 2012.
16. Hodges C. Law and Corporate Behaviour: Integrating Theories of Regulation. Hart Publishing, 2015.